Кого разделя "Време разделно"

<u>Даниела ГОРЧЕВА</u>

На 1 и 2 ноември 2008 г. в Амстердам и в Хага бе представен поредният, тридесет и трети (според сайта на Министерството на външните работи) превод на романа "Време разделно" на Антон Дончев.

На 14 ноември в рубриката "Току-що излязла книга" на един от най-авторитетните холандски вестници "Фолкскрант" бе публикувана кратка иронична бележка със заглавие "Българска героика": "В продължение на 5 века България е владяна от Османската империя и едва в края на 19-и век се освобождава от игото на султана. В българската историография открай време се набляга твърде много на турските жестокости - много повече, отколкото реалните факти предполагат. Тази тенденция е екстремно засилена по времето на комунизма, най-вече в литературата. Антон Дончев (1930), един от лансираните от това време автори, през 1964 г. публикува роман, в който централно място заема ислямисткият меч. "Време разделно", вече и с превод на холандски под името "Tijden van verandering", разказва за (оспорваната от историците) насилствена ислямизация в Родопите и героичната българска съпротива срещу нея. Сред идилични планински пейзажи се лее наистина твърде много кръв."

Десетина дни по-рано в българското посолство в Хага, където се състоя срещата с Антон Дончев по повод холандския превод на "Време разделно", на зададения въпрос: "Как беше посрещната книгата от холандската публика?", писателят отговори, че досега е имало една - единствена реакция и, както той се изрази, "видя се, че холандците ги боли мазолът на левия крак, на най-малкия пръст". Според него холандците си имат техни си проблеми и "тая холандка" ги търсела в неговата книга.

Ставаше дума не за цитираната по-горе бележка, а за публикуваната на 1.11.2008 г. във в. "Трау" (един от големите холандски вестници) статия на журналистката Хелен Койман, приятел на България и автор на книга за нашата страна. В статията се подчертава, че българското посолство субсидира представянето на националистическа книга в Амстердам, цитирано е и мнението на белгийския българист професор Раймонд Детре, който напомня, че книгата защитава тенденциозна гледна точка върху историята и че е отказал да присъства на представянето на превода с думите: "Мога да посоча десетки достойни за превод литературни произведения, в които България е представена като съвременна европейска страна, а не като страна на хора, страдащи от исторически комплекси. За мен - казва проф. Детре - преводът на холандски точно на тази книга е необясним избор."

Именно това провокира писателят Антон Дончев да отговори с поставянето на диагнозата: "И се видя, че холандците ги боли мазолът на левия крак, на най-малкия пръст!"

Няма да питаме защо тогава бяха похарчени толкова пари на българския данъкоплатец за холандското издание, щом "холандците" страдат от такива сериозни болежки и защо, след като тия холандци не са в състояние да оценят българския шедьовър, академикът благоволи да се вдигне чак от

София (разбира се, не за своя сметка) и да ги ощастливи с личното си присъствие.

Няма да питаме и защо изобщо е това усилие да се преведе на 33 езика един роман, който очевидно е посрещнат не така възторжено, както “у дома”, нито дали Антон Дончев или приемът на неговия роман в Европа са важни за “националното ни самочувствие”, нито дали романът е посредствен или е “безспорен шедьовър”.

Тук ще се спрем предимно на контекста на създаването на “Време разделно”, на задачата, която този роман е трябвало да изпълни, и доколко успешно е изпълнена тя.

Отговорът на въпроса дали феноменът “Време разделно” продължава да изпълнява своята роля в България и днес, 45 години след написването си, и дали отношенията интелектуалец - власт са се променили през последните години, оставям на читателите му.

ФАКТИ ЗА РАЗМИСЪЛ

Както сподели преводачката на романа Юлия Квак- Стоилова, понеже на Запад никой не се интересувал от България и нито едно холандско издателство не проявило интерес към “Време разделно”, холандското издание на книгата е осъществено с активното съдействие и финансовата подкрепа на българската държава. Всъщност всичките преводи, както и многобройните издания на този роман у нас са осъществени с финансовата подкрепа на българската държава, т.е. включително с парите на тези нейни данъкоплатци, които се определят като турци.

Нека да разгърнем страниците на “Време разделно” и да видим как са характеризирани част от хората, с чиито пари “Време разделно” шества по света и у нас: “Те (вдовиците и децата - б.м.) бяха застигнати от турските орди и подложени на най-мръсни деяния, които може да извърши само турчин. Тия мръсни дела не мога да опиша - челюстите ми се схващат.”

Има и още: “Турците побесняха. Казвам турци, но това бяха зверове от десет народа и сто породи.”

И ТАКА НАТАТЪК...

Именно с този роман България кандидатства и за Нобелова награда за литература, а тя, както е известно, се връчва на писател, създал “най-забележително произведение с висши идеали”.

“Време разделно” е действително “забележително” произведение, иначе не бихме се занимавали с него. В голяма степен именно благодарение на него мнозинството от днешните българи са убедени, че през XVII век в Родопите е била извършена масова насилствена ислямизация и никакви факти, доказателства и сериозни исторически изследвания (каквито вече има предостатъчно) не са в състояние да ги убедят в противното. Интересно би било да се проучи и дали романът евентуално не подхранва съзнателна или подсъзнателна етническа омраза, но това е работа на съответни научни

изследвания.

Романът обаче е забележителен и с друго - той е написан по поръчка на Съюза на българските писатели (СБП), който пък от своя страна беше подчинен на БКП.

Както сподели академик Дончев в Хага, поръчката на СБП през 1963 г. не била отправена към него, а към Стефан Дичев, който за беля категорично отказал да пише такъв роман. След това СБП се обърнал към Андрей Гуляшки, но и той отказал. Питали и други, но никой не пожелал. В последния момент обаче честта на СБП пред Партията е спасена от доброволеца Дончев, който успява да напише роман от 416 страници за 45 дни - рекорд, достоен за Гинес. Както сам авторът разказа - предварителното проучване на терена и историческите източници му отнели има-няма две седмици, защото за 15 дни и “само” срещу 75 лева командировъчни обиколил Родопите, където никога преди не бил стъпвал. После се усамотил на Пампорово и написал, както твърдят някои, “най-добрия български исторически роман”. Ако това е така, толкова по-зле за българския исторически роман. Но това е по-малката беда.

ВИСШИТЕ ИДЕАЛИ

Второто условие, на което предложеният от България за Нобелова награда роман очевидно отговаря, са “висшите идеали”. Да припомним за какви идеали е ставало дума през 1963 г. и изобщо как се каляваше... пардон, как се възпитаваше населението във вярност към комунистическите идеали, които тогава безспорно бяха “висши”.

В продължение на половин век комунистическата власт контролираше не само територията на държавата чрез своите строго охранявани граници и вардеше пиле да не прехвръкне (не толкова отвън- навътре, колкото отвътре-навън), но контролираше и духовното пространство, мисленето и знанието. В продължение на половин век поколения българи нямаха право да получават друга информация и други знания, освен предлаганите от Партията. Да се слуша западна музика и да се четат западни книги никак не беше здравословно - за такава дързост мнозина биваха пращани на активен отдих в Ловеч, Белене и на други места. Чуждите радиостанции бяха, разбира се, вражески, слушането им - сериозно престъпление, а внасянето дори на безобидни лъскави списания - империалистическа пропаганда. Националната литература бе разделена на прогресивни (разрешени) и реакционни (забранени) автори. От своя страна, сред произведенията на разрешените автори имаше и забранени. Изкуството, особено киното, подлежеше на строга цензура. Учениците не бяха обучавани да мислят самостоятелно или, не дай, Боже, да търсят източници на информация. Бяха учени да наизустяват готови отговори и непоклатими “истини”. Нестандартното мислене беше заплаха, отлични оценки получаваха тези, които папагалски повтаряха официалните клишета.

Контролът на миналото, историята и колективната памет е жизнено важен за контрола на настоящето и оттам на бъдещето, затова Партията грижливо си отглежда цяла армия псевдоинтелектуалци - послушни, изпълнителни и винаги готови да изпълнят партийните заръки. По поръчка се създават стотици “произведения” - исторически и съвременни романи, повести и

разкази, пишат се стихове, правят се филми, дори “научни изследвания”. “Творците” са добре платени - с привилегии, научни титли, тлъсти хонорари и командировки, включително и задгранични. Както се вижда - и до днес.

ВРЕМЕТО НА ПОРЪЧКАТА

След като насилствената колективизация и измислената социкономика претърпяват пълен икономически крах още през 50-те години, комунистическата номенклатура се изсулва от отеснялата кожа на пролетарския интернационализъм и жизнерадостно навлича народната носия. Ражда се националпопулисткият кич.

Новоизлюпеният правешки радетел на “българщината” се вълнува от демографския проблем и Партията поема курс към преименуването на помаците и ромите и сключване на спогодби за изселване на част от живеещите в България турци.

Още в края на 1956 г., малко след Априлския пленум, Политбюро на ЦК на БКП взема решение, в което е записано: “Въпросът за националното осъзнаване на българите, изповядващи мохамеданска религия, за тяхното политическо и културно издигане се поставя като една общодържавна и извънредно важна задача.” (ЦДА: 1б, 39, 503; вж. Евгения Иванова, “Отхвърлените “приобщени”, 2002, стр.67)

Към Академията на науките (БАН) се отправя призив да продължи своите изследвания в Родопите и да докаже "същинския български" произход на помаците:

“Изследването на историческото минало на българските мюсюлмани в Родопите, Ловешкия район и в други части на страната трябва да продължи, за да се направят нови разкрития на историческата истина за резултатите от асимилационната политика на турските поробители, за масовите и индивидуални преминавания към исляма.” (по Бюксеншютц, 2000)

Рецептата е изпитана и работи добре. Описана е от Джордж Оруел в “1984”: “А някъде - неизвестно къде - беше мозъчният тръст, съгласуващ усилията на всички и определящ политиката, която налагаше именно този фрагмент от миналото да бъде съхранен, друг да бъде фалшифициран, трети - напълно заличен.”

Целта на занятието също е известна: “Който контролира настоящето, контролира миналото, а който контролира миналото, контролира бъдещето”.

(Последствията от тоталния контрол на миналото, настоящето и бъдещето също са добре известни - колкото по-големи “майстори” са съответните диктатори, толкова по-големи и забележителни са последствията от действията им за тях и за техните народи. Утехата в нашия, българския случай, е ... посредствеността - къде толкова талант у първановци или тодоржившковци и обслужващите ги “интелектуалци”. Затова и се надяваме, че последствията няма да са чак толкова страшни като при хитлеристка Германия или Югославия на Милошевич.)

Но да се върнем към времето на поръчката: патриотичното им възпитание.

За целите на "приобщаването" на помаците и особено за необходимото от страна на останалите български граждани одобрение към замисленото от властта поредно преименуване не помагат само "научните" изследвания. Необходим е "исторически" и "патриотичен" роман.

Антон Дончев, неизвестен тогава писател, днес академик, предлага услугите си на изпадналия в затруднено положение СБП. Така се ражда "Време разделно" - написан през есента на 1963. Преименуването в Гоцеделчевския район е през 1964, когато излиза и романът.

До 1976 г. преименуването на българите мюсюлмани е завършено "успешно" - с десетки жертви - има убити, има и хора, които се самоубиват. Останалите са като попарени за цял живот. Процесът на асимилация продължава - през декември 1984 г. идва ред и на живеещите в България турци.

Взето е решение да се екранизира "Време разделно"

ЦК на БКП решава, че за целите на пропагандата трябва да се използва киното и дава поръчка на "Българска кинематография" да екранизира "Време разделно".

Както някога в СБП, така и този път се намират творци, които отказват да изпълнят поръчката. В "Следеният човек" Веселин Бранев, режисьор на "Хотел Централ" и на "Записки по българските въстания", разказва интересен епизод, свързан с "Време разделно":

"Вторият случай на отказ, който помня, е доста по-кратък и се случи в друг кабинет. По някакъв проблем, който вече съм забравил, ми се наложи да посетя генералния директор на "Българска кинематография" Никола Ненов.

- Вижте какво, Бранев - каза той веднага след като приключихме разговора по моя проблем. - Взето е решение да екранизираме "Време разделно" от Антон Дончев - сценарий в две серии, продукция с висок бюджет, защото е "държавна поръчка". Плащам двоен хонорар за всяка от сериите. Какво ще кажете?
- Не знам що за човек съм, но се двоумя, и то дълго, само когато избирам обувки или шал в магазина. В случай като този категоричността ми е като злодей, който е вдигнал сопата си зад кьошето, за да нанесе мълниеносен удар.
- О, съжалявам, но това е сценарий за грандиозен, мащабен филм - поднесох веднага аз готовата формула. - Боя се, че нямам такива способности...
- Жалко - завърши разговора Никола Ненов и мисля, че съжалението му беше искрено, защото бях осведомен, че той харесва моята работа в "Записки по българските въстания".

Но може би някой би се запитал защо съм отказал на това съблазнително предложение? Ето какво не казах на генералния директор: безнравствено е да се прави филм за насилственото помохамеданчване на българите през XVII век с цел да се камуфлира политически жалкият и жесток опит през осемдесетте години на XX век живеещите в България турци да бъдат лишени от етническа идентификация, като се заменят имената им с християн-

ски.

Едва ли този интелигентен кариерист Никола Ненов щеше да ме гледа мълчаливо, както колегата ми Зако Хеския, ако кажех, че ме е гнус да участвам в тази манипулация. Щеше да реагира другояче, и то не по силата на убежденията си, а поради породената от страх пределна предпазливост, която при хора с високи постове се превръща в телесен орган.

Впрочем киноавантюрата "Време разделно" е белег за дилетантството на тогавашните политици - те са си внушавали, че един игрален филм има мощта да съгради в чужбина положително обществено мнение по отношение на грандиозното престъпление, наречено "възродителен процес"!"

Веселин Бранев отказва, вероятно има и други, които са отказали, но Людмил Стайков приема. Отпускат се над 13 млн. долара и поръчковият филм, направен по поръчковия роман, е озвучен с "Долби", заснет е на лента "Кодак" и е пригоден за широк екран..... Проф. Ивайло Знеполски твърди, че филмът "възвисява към културфилософско разсъждение", че "говори на езика на народната идеология - кръв, чест, отмъщение..." и заключава: "Резултатът си струва разноските" (в. "Народна култура", 29.04.1988 г.). Хвалебствена рецензия пише и Вера Найденова.

Как са се чувствали насилените да сменят своите имена, имената на родителите си и на децата си наши съграждани това не е въпрос, който занимава мнозинството от "чистите" българи - дори и днес.

Многократно употребената с нехудожествени цели книга се смята за шедьовър, а историческата истина в нея - за непоклатима, въпреки че сериозни исторически изследвания доказват, че не е имало масова насилствена ислямизация в българските земи по време на османското владичество.

Пропагандата успява, отровата ѝ прониква в душите ни и днес.